

SLF Projnr: V0546056

Förstudie- och Bakgrundsrapport

Landsbygd och markägande i förändring.
Markägandets dynamik och påverkan på landsbygdens utveckling.

Ett forskningsprojekt för jordbrukets och landsbygdens utveckling

Per-Ove Persson

Inst. f. Infrastruktur, enheten för fastighetsvetenskap, KTH
AGROVÄST Livsmedel AB
Hushållningssällskapet Skaraborg

1. Introduktion

Projektrapporten är en redovisning av förstudien ” *Landsbygd och markägande i förändring, en pilotstudie* ” . Men syftar också till att ge en bakgrund och beskrivning till ett fortsatt och utvecklat projekt inom området med titeln; ” *Jordägande i förändring* ”

Ett projekt som är tänkt som ett doktorandarbete under handledning av Hans Mattsson, Inst. f. Infrastruktur, enheten för fastighetsvetenskap, KTH. Projektet finns inom ämnesområde Institutionell Ekonomi.

Den här redovisningen omfattar en mindre intervjuundersökning och litteratursökning och som ger bakgrunden till ett utökat och utvecklat projekt inom området.

1.2 Sammanfattning

Förstudien, både intervjuerna och litteraturstudien bekräftar att det inom området jordägande och jordbrukande finns en intressant dynamik som bara delvis är känd. Frågan är varför och varthän dagens dynamik, politik och samhällsutveckling, utvecklar framtidens landskap Förändringen är inte bara svensk utan kan urskiljas även i andra länder. Storleks-rationaliseringen inom jordbruket fortsätter, till stor del med arrenderad mark. Men storleksrationaliseringen har inte utvecklats likartat utan det skiljer sig beroende på vilken jordbruksdrift som bedrivs. Antalet aktiva jordbrukare minskar mer än antalet jordbruksfastigheter. Fastigheter arrenderas ut helt eller delvis. Andra jordägarintressen än att bedriva jordbruk ökar. Att andra jordägarintressen än eget jordbrukande kommer in som aktörer ger konsekvenser för jordbruket, landsbygden och samhället visar både litteratur- och intervjuundersökningen. Det fanns bland de intervjuade en samstämmighet om att det händer något på landsbygden inom jordägandet, jordbrukandet Samstämmigheten var också stor för att en sådan här skisserad studie och projekt är av intresse. De flesta både forskare och praktiker efterlyste mer kunskap och menade att kunskapsstatusen är undermålig medan någon menade att det finns mycket gjort, forskning utförd internationellt inom vissa delområden. Flera efterlyste kvantitativa studier. Styrmedel kan utvecklas med ökad kunskap om hur verkligheten ser ut idag, vad som händer, drivkrafter och konsekvenserna. En medveten förändring kan kallas agrodesign som inte är någon ny företeelse, slottsherrar formade hela kulturlandskap under 1700- och 1800-talet, (Bucht, E., 2003). Osäkerheten är stor inom utvecklingen på landsbygden och det talar för en ökad forskning inom området, (Inledning rapport nr 8, årg. 142, KSLA, 2003).

1.3 Metoder

För att utveckla projektet utfördes en förstudien omfattande en litteraturstudie och en intervjuundersökning. Först med ett relativt brett anslag för att fånga in flera aspekter. Ur detta material extraheras sedan frågeställningar och infallsvinklar som både kan hjälpa till med att renodla och fokusera projektet men samtidigt utveckla forskningsfrågorna. Litteratursökningen inriktades främst på sådant som publicerats från och med 1990, vissa sökningar har gått tillbaka till 1975 och fram till dagens datum, mitten av augusti 2005, inom området jordbrukande, jordägande, arrende, dynamik och till en viss mån konsekvenser. Litteratursökningen innehöll två olika moment, dels att finna referenser till förstudien dels att söka och ge exempel på tillämplig litteratur inom området. Ett visst urval har gjorts mot litteratur som behandlar frågeställningarna i västvärlden, Europa, USA, Australien och Nya Zeeland. Det finns relativt mycket litteratur som behandlar liknande eller likartade frågor för Afrika, Asien och för det forna Sovjet. Det valdes bort i förstudien med motiveringen att den bakomliggande situationen kan skilja sig från den i västvärlden. Intervjuerna genomfördes mestadels per telefon i formen av ett samtal som fokuserades på ämnesområdets kärnfrågor; dagens tendenser, konsekvenser, drivkrafter och den intervjuades eget intresseområde inom frågeställningen. De intervjuade valdes för att de representerade olika bakgrunder och intresseområden som berör frågeställningen. Tanken med intervjuerna

var att få in olika intressenters syn på frågeställningarna dels för att inte missa intressanta infallsvinklar och problemområden. Dels för en bedömning av projektets relevans. Oftast gick samtalet i vida cirklar omkring frågeställningarna och även om de flesta hade egna infallsvinklar på frågeställningarna så var funderingarna relativt samstämmiga och mot slutet upprepade de sista intervjuerna vad som sagts tidigare. Vilket tyder på viss mått av empirisk mättnad från gruppen intervjuade. Intervjusunnen är anonymiserade och sammanställda i rapporten. I förstudien ingår också ett nedslag i verkligheten i en utvald bygd och som redovisas tillsammans med litteraturundersökningen.

1.4 Bakgrund och Litteraturundersökning

Den självägande bonden och familj jordbruket har varit grunden för hur samhället i modern tid har hanterat jordbruksnäringen. Allt ifrån skiftesreformerna till dagens jordbrukspolitik på EU-nivå (Ravenscroft 1998 A). Som begrepp introducerades familj jordbruket 1936, (Flygare 2005). Under senare tid har på många sätt dramatiska förändringar ägt rum på landsbygden. Kopplingarna mellan jordbruksföretagandet, hushållet och fastigheten frigörs allt mer, (Johnsen, S., 2004).

1.4.1 Tendenser

Andelen hobby och fritidslantbruk har ökat. Tidigare jordbruksfastigheter används i dag till mycket mer än konventionellt jordbruk. Det kan vara hästgårdar, turism eller annan drift, ibland endast för ägarens livskvalitet. Arbete utanför lantbruket ger hushållet möjlighet att fortsätta med lantbruk, (Kimhi, A., Bollman, R., 1999). Stabiliteten i familj jordbruket förändras, (Johnsen, S. 2004).

Men än tydligare är att stora jordbruksarealer brukas med stöd av arrenden, med eller utan kontrakt. Inom EU:s medlemsstater finns två urskiljbara system för hur man lagstiftningsmässigt hanterar markägarskap och jordbrukande. Ett där man hanterar jordbrukandet och jordägandet som två skilda storheter och därmed är mer öppna för jordägare som inte är jordbrukare. Sedan ett där brukandet och ägandet är starkt sammankopplat (Ravenscroft 1998 B). Intresset för lagstiftningen runt arrende och arrendatorer och deras rätt minskar medan stödet för jordägande och markägare utan förpliktelser har ökat, (Gibbard et.al. 1999). Vid mitten på 1970-talet var ca 30% av ägarna av jordbruksfastigheter utbor, (Eriksson 1989).

Av och till uttrycks oro över passivt markägarskap (Wiberg 2004) samt lantbrukarnas konkurrens med kapitalstarka ”utbor” om brukbar mark.

Andelen kombinerade jord- och skogsbruksfastigheter minskade från 1951 till 1981 från 70% av det totala antalet företag till 33%, och en stor del beror på att jordbruksmarken arrenderats ut, (Eriksson 1989). Som exempel på hur det praktiskt kan se ut i en mellanbygd och jordägarskap/ jordbrukande kan nämnas författarens egen hembygd där det inom ett område av ren landsbygd såg ut så här. ¹

Tabell 1. Beräknat areal jordbruksmark, åker, bete och trädgårdar samt bosatta inom avgränsat landsbygdsområde i tätortsnära landsbygd, N Björke socken, Trollhättans kn, år 2003. Området om 400 hektar bebos av 38 hushåll.

<u>Människor</u>	<u>Areal ca (% av totalmark)</u>
58 % bofasta utan lantbruk	3 % (tomtmark)
18% fritidsjordbruk	25 %
16 % pensionärer & passiva	50 %
8 % Jordbruksberoende lantbruk	22 %
0 % Enbart lantbruk	0 %
100 %	100

¹Tabellen är beräknad utifrån personlig kännedom.

Den redovisade bygden ligger inom vad Glesbygdsverket redovisar som tätortsnära landsbygd, 15 – 45 minuter till närmaste stad och består av ren landsbygd utan byastrukturer. En viktig utveckling är att jordbruksdriften blir allt mer beroende av tilläggsarrenden och den självägande andelen av jordbruksföretaget blir allt mindre. Andelen helt ägda brukningsarealer har minskat från 73 % 1944 till 25 % 1999 och andelen helt ägda driftsenheter har minskat med 34 procentenheter, från 81 till 47%. Andelen helt arrenderade fastigheter och arealer har inte ökat i motsvarande grad utan ökningen är på delvis ägda och delvis arrenderade fastigheter och jordbruksarealer, (jordbruksstatistisk årsbok 1971,-81,-90,2004).

Tabell 2. Areal och företagsfördelning i Sverige mellan helt ägd areal och jordbruksföretag och arrenderat, helt eller delvis från 1944 fram till och med 1999, (jordbruksstatistisk årsbok 1971,1981,1990,2004)

Årtal	Antal företag					Areal Ha				
	HeltÄgd	%	Arr&Blandat	%	Summa	HeltÄgd	%	Arr&Blandat	%	Summa
1944	240 000	81%	55 892	19%	295 893	2 613 790	73%	952 773	27%	3 566 563
1956	204 861	76%	63 240	24%	268 101	2 554 678	73%	933 320	27%	3 487 998
1966	121 938	65%	64 329	35%	186 267	2 122 768	69%	935 643	31%	3 058 411
1976	68 683	52%	62 271	48%	130 954	1 795 924	60%	1 184 094	40%	2 980 018
1986	50 734	48%	55 545	52%	106 279	884 594	31%	2 023 112	71%	2 853 116
1996	44 153	49%	46 335	51%	90 488	752 053	27%	2 059 481	73%	2 811 534
1999	37 402	47%	42 717	53%	80 119	673 016	25%	2 073 913	75%	2 746 929

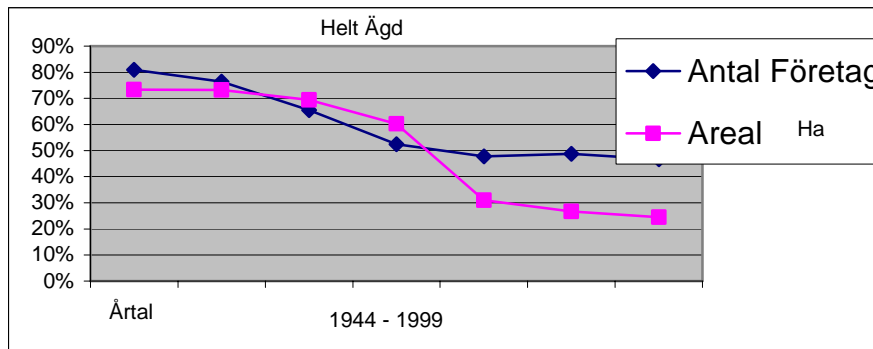
Utvecklingen med större andel arrenderad mark och andra ägarkategorier som ägare av jordbruksmark är inte enbart svensk. Tendensen är likartad i bland annat USA där antalet jordbrukare som äger sin mark har minskat med 40% sedan mitten på 1900-talet (AREI / Land 1988) och där jordbrukande jordägare ägde 58% av jordbruksmarken som brukades av jordbrukare under 1999 (USDA 2004). Den största antalet jordbrukare, 64 % av gårdarna, står endast för 8% av produktionen, och de har jordbruksfastigheten för boende och livskvalité ” rural-recidence” farms och inkomsten från jordbruksdriften understiger kostnaden och de är därför mycket mer beroende av den allmänna ekonomin än jordbrukssektorns ekonomi (Bennet 2002). I USA har det uppmärksamats (USDA 2004) att andelen av jordbrukaren ägd mark inte varit så låg sedan depressionen på 30-talet.

Inom EU-15 ägde brukaren 59% av åkermarken i öppen växtodling, generellt spannmålsodling, men skillnaden mellan länderna i EU-15 är stor, från 32% till 80%. Tendensen är minskande ägarskap av brukad areal även här även om bilden är heterogen för de olika länderna. För EU-12 minskade det med 2,4 procentenheter mellan 1989/90 till 1997. Fyra länder uppvisar mindre än 50% markägarskap av brukare under 1997 och tre av dessa länder mindre än 40%. Här återfinns stora jordbruksländer som Frankrike och Tyskland.

Jordfragmentering och olika intressenters inverkan på jordbruksmarkens utnyttjande har givits ett ökat intresse på senare år. Både Världsbanken och FN via FAO har intresserat sig för ämnesområdet (Van Dijk 2003) och betydelsen för utvecklingen med fokus på utvecklingsländer samt länder från det forna Sovjetblocket. Även inom EU:s jordbrukspolitik har området rönt ökat intresse. Främst för de nya medlemsländerna från Centraleuropa där tidigare kollektivt ägd mark har privatiserats och där nu på privatiserad mark privata jordbruksföretag ska utvecklas inom EU:s gemensamma jordbrukspolitik.

I de utvecklade länderna sker också en jordfragmentering men från en annan bakgrund än privatisering av tidigare kollektiviserad mark. Här är det mark som tidigare ägts och brukats av självägande bönder som nu antingen avyttras till icke jordbrukare, privata eller företag. Eller att fastigheten behålls av familjen, arvtagare vid pensionering eller avslutande av jordbruksföretagandet och marken arrenderas ut

Diagram 1. Areal och företagsfördelning i Sverige mellan helt ägd areal och jordbruksföretag från 1944 fram till och med 1999, (Jordbruksstatistisk årsbok 1971,1981,1990,2004)

Inom EU satsas det nu i ökad grad på landsbygdsvutveckling, dels för att ge kompletterande inkomster till lantbrukare som på grund av avregleringen av jordbruket och därmed ökad konkurrens får minskande inkomster från jordbruksproduktionen. (Europeiska Kommissionen 2004). I vissa avseenden brukar företag sprungna ur dessa landsbygdssatsningar markerna på nya och andra sätt. Det kan vara för turism, naturvård och miljöinsatser som ska vara grunden för det nya företagandet (Myrdal 2002) utanför den traditionella livsmedelsproduktionen.

Även dessa företag och satsningar kan förväntas påverkas av vem som äger jorden och om jordägandet är skilt från brukandet eller inte. Jordägande är i sig självt också viktigt efter som det är en form av välstånd (Gilbert 2001) samt att ägaren styr över brukandet då ägaren har det juridiska ansvaret över fastigheten och därmed hur brukandet utförs.

1.4.2. Konsekvenser

Den utveckling som kan avläsas i statistiken för naturligtvis med sig olika konsekvenser för de områden som jordägande och jordbrukande berör. Landskapet återspeglar våra spelregler och man kan inte skilja användningen av landskapet från samhället vi lever i, (Reiter 2003). Men även brukningssätt i förhållande till andra frågeställningar, e.g. miljöåtgärder, behandlas olika om brukaren också är markägaren eller arrendator, (USDA 2004). Förändringarna i jordägandet och omständigheterna för jordbrukandet ger synliga spår i landskapet, (Gunnarsdotter 2005).

Dagens landskap är ett ideologiskt landskap (Reiter, 2003)format av tidigare århundradens politik men som nu håller på att omformas av dagens ideologi där resursbrukandet inte är i fokus utan ägandet i sig, (Gibbard, R., et.al.)

Praktiska exempel finns också på att ägarintresse och brukarintresse inte sammanfaller utan där brukandet måste anpassas till att ägarna ser jordbruksfastigheten som ett fritidsintresse och kapitalplacering (Blomberg 2004).

En annan konsekvens av att jordägandet och jordbrukandet går skilda vägar kan vara att möjliga stordriftsfördelar inte utnyttjas fullt ut. Indicier för det finns inom nötköttsproduktionen och till en viss del inom mjölkproduktionen och det indikeras av att medelsuggbesättningar ökat i storlek 3 ggr mellan 1995 och 2004, mjölkbesättningen 1.6ggr och amkor från 10 djur till 13 under samma tidsperiod, (Karl-Ivar Kumm 2005, pers. kom.). Den genomsnittlige nötköttsproducenten levererade 7 slaktdjur till Swedish Meats slaktanläggning i Skara under 2003, (Ingvar Karlsson 2004, pers.kom.). Det är i dessa små besättningar man hittar djurskötselproblemen eftersom kompetensnivån är låg (Jan Svedberg, 2005, pers.kom.).

Det har troligtvis störst effekt i mellan- och skogsbygd där det redan från början finns en knapphet på jordbruksmark och därmed möjlighet att uppnå stordriftsfördelar. Små, utspridda och oregelbundna fält ger en negativ markränta för konventionellt lantbruk, (Kumm 2004).

Den effekten accentueras troligen inom områden som återfinns inom den urbana skuggan. Eftersom man där kan bibehålla ett boende med viss jordbruksdrift, (Kimhi,A., Bollman,R., 1999). Man behåller, ärver eller köper sin föräldra- eller släktgård och bosätter sig där. Den emotionella drivkraften att överta en jordbruksfastighet ifrån föräldrar ska inte underskattas, (Flygare 1999). Eller också köper man en fastighet för boendet och/eller eventuellt för kapitalplacering. Efterfrågan på mark för med sig att markpriset har stigit sedan Sveriges EU inträde och är högt idag medan alternativkostnaden för brukandet är nära noll, ”gräset är billigt men marken dyr” (Kumm, pers. kom. 2005), och detta skyndar också på storleksrationaliseringen i form av arrenden.

2. Intervjuundersökning

Resultat av en kvalitativ studie från ett urval av intressenter.

2.1 Tendenser

Brukningens enheterna blir att färre och andelen arrenderad mark ökar. Utvecklingen har påskyndats i och med EU inträdet och arealstödens introducering och tendensen verkar accelerera.

Brukandet och ägandet av mark skiljs allt mer åt. Några bönder expanderar sin verksamhet inom jordbruket och har god lönsamhet, de är mer lika andra branschens entreprenörer än vår bild av normalbonden. Expansionen möjliggörs av att flera jordägare arrenderar ut sin mark i stället för att bedriva jordbruk i egen regi. Därmed går det ofta relativt snabbt att utöka driften utan att investera i köp av egen mark.

En annan expansion som redovisats är att några högförädlade jordbruk växer fram. Jordbruk som förädlar råvaror till produkter och säljer till konsument eller detaljist.

Mjölkproduktionen är på väg att försvinna från skogs- och mellanbygderna. Ett problem som nämns för mjölkproduktionen är att det krävs stora byggnadsinvesteringar för att expandera verksamheten. För att våga och kunna investera i byggnader krävs tillgång på mark för bete, foderproduktion och för spridning av gödsel. Verksamheter som är avståndsberoende i högre grad än annan jordbruksdrift på grund av de stora mängder, volym och vikt, som ska transporteras respektive ska ha bete i relativ närhet till mjölkningsplats.

Samarbete mellan jordbrukare ökar och nya samarbetsavtal växer fram. Det kan vara från gemensamma driftsbolag till att vissa maskiner ägs och brukas gemensamt.

EU:s jordbrukspolitik och MTR-översynen, (Mid Term Review) ändrar ytterligare förutsättningarna, i vilken riktning är ännu osäkert men de flesta tror att den driver på de i dag synliga tendenserna. Stöden har skiftat från ett stöd av arbete till stöd av kapital. Stöden är en mycket stor andel av inkomsten ifrån jordbruksmark.

Jordbruksfastigheter behålls eller köps för att leverera ett gott boende även om driften helt eller delvis arrenderas ut. Man håller för sin egna familjs livskvalitet häst eller andra trivsel- och mysdjur och leker i många fall odalman, ett rollspel man utvecklar för sitt välbefinnande. Det som idag i någon mån håller tillbaka utvecklingen är möjligheten till andra jobb och möjligheter till extrainkomster. Så i stället för att expandera driften eller att bli enbart jordägare som arrenderar ut marken så behåller man driften som kompletteras med andra inkomster.

Jord som kapitalplacering har fått ett ökat intresse och aktualitet och kan också ses som en form av brukande av marken även om avkastningen inte är jordbruksprodukter utan värdestegring och direktavkastning samt emotionellt, man äger en bit av Sverige.

Stora markägare som kyrka, bolag m.fl. renodlar allt mer sitt egendomsägande. Smärre skiften och egendomar säljs för att koncentrera ägandet till några få större affärsmässigt drivna fastigheter. En trend som tycks vara ”inne” och som också betyder en del för tendensen och som skapar en positiv självbild är det stora intresset och den positiva värdegrund som jakt, gods och herrgårdsliv uppvisar, som exempel nämns statsminister Göran Persson.

Nu sker också en översyn av förvärvslagstiftningen som troligen innebär att det i framtiden kommer att bli tillåtet för juridiska personer med nettoförvärv av mark. Detta speglar också en tendens om hur man idag från samhällets sida ser på mark och jordägarfrågor.

En annan form av brukande är allemansrätten men också psykologisk brukarrätt, den senare hävdas ofta av boende i landskapet gentemot det landskap man inte har juridisk eller annan rätt till.

2.2 Konsekvenser

Det blir allt färre brukare, egentliga bönder kvar som bedriver konventionellt jordbruk ute på landsbygderna. Familjejordbruket är borta eller på väg att helt försvinna. Eftersom konkurrensen ökar totalt sett inom jordbruket så är jordbruksdrift relativt sett av mindre intresse i bygder med sämre produktionsförhållanden. Det kan vara på grund av avkastning, arrondering, möjlighet för stordrift eller andra konkurrensbegränsande förutsättningar.

Detta bör föra med sig att relativt sett fler jordbruk i skogs- och mellanbygder läggs ned och att marken friställs till andra ändamål än konventionellt jordbruk som växtodling och bete.

Spannmålsodlingen kommer troligen helt att försvinna i sämre produktionsområden.

EU-stöden har också fört med sig att transaktionskostnaden för överlåtelse har ökat i och med att osäkerheten om vad som gäller idag samt vad som kommer att gälla i framtiden har ökat. EU-stöden är ekonomiskt så intressanta att de kommer med i alla beräkningar och överväganden och idag är det en dragkamp mellan jordbrukare och jordägare om vem som ska erhålla stöden.

Tendensen att mjölkproduktionen försvinner ifrån skogs- och mellanbygder kommer att föra med sig ett underskott av betande djur för att hålla landskapet öppet.

Ekonomi för betande köttdjur tål ej stora nyinvesteringar och logistiken är svårt att få ihop med många små osammanhängande betesskiften, topografiska förhållanden utgör ofta hinder för storleksrationalisering i mellan- och skogsbygder. Möjliga andra konsekvenser är att marken brukas för skogsbruk, hästbete m.m

Någon menade att redan idag var det för få brukare kvar i vissa bygder och att systemet därmed var mycket känsligt för nya förändringar av brukarantalet.

Arrendeformerna ändras och nya arrendeformer utvecklas, mellanformer mellan gårdsarrenden och konventionella sidoarrenden är under utveckling.

De bönder som blir kvar bygger allt mer på unika kunskaper och kompetens. Varje person blir också relativt sett viktigare för jordbruket. De övriga som har någon form av bostadsjordbruk blir allt mer beroende av att arbetsmarknaden och lönsamheten i resten av samhället fungerar väl. Det finns en urban skugga som ger goda möjligheter för denna driftsform inom pendelavstånd från tätorter med god arbetsmarknad.

Allemansrätten och psykologiska brukarrätter ger sig mest till känna runt tätorter där den tillgängliga arealen per capita är begränsad. Men ger sig också till känna på den rena landsbygden, främst när markanvändningen förändras eller där nya typer av företag använder sig av allemansrätten som produktionsfaktor för sin verksamhet. Nya verksamheter och människor på landsbygden med andra kunskaper och erfarenheter kommer att berika bygderna men nya konfliktområden kommer också att utvecklas eftersom något nytt introduceras.

2.3 Drivkrafter

De drivkrafter som ligger bakom dagens utvecklingstendenser och därmed sammanbundna konsekvenser är mångfasetterade. De flesta nämner EU:s jordbrukspolitik och med den kopplade konkurrenssituationen men också ekonomiska subventioner som den kanske viktigaste komponenten. Dessutom den tekniska utvecklingen som möjliggör effektiv storleksrationalisering.

Andra viktiga komponenter är att även landsbygdens befolkning utbildar sig och söker karriärvägar utanför jordbruket även om ägandet av jordbruksfastigheterna behålls av olika

skäl. Det kan var allt ifrån sentimentala skäl, man älskar sin hembygd, man har sin identitet där och landskapet är en viktig del av den, fastigheten har varit i släkten i flera generationer till att fastigheten ger livskvalitet och rekreation, det kan vara jakt eller att man bor kvar och håller sig med häst. Men troligtvis finns en mycket stark ekonomisk drivkraft kvar. Det är relativt förmånligt att äga en jord- eller skogsfastighet ur beskattningssynpunkt, både vad det gäller förmögenhet och att utjämna inkomster mellan olika inkomstkällor och omvandling till inkomst av kapital samtidigt som det är en säker investering, försvinner inte, med i många fall god direktavkastning.

2.4 Identifierade intresseområden

Några frågeställningar som kom upp och diskuterades var hur och vilka nya verksamheter, andra typer av företag, kan utnyttja marken och vad betyder jordägandet för det. Nya motiv för brukandet och relationer mellan olika bruksformer och upplåtelseformer. Hur kan man starta som bonde? Nya lösningar och organisationsformer för att kunna starta sin bondeverksamhet. Nya organisationer, mellanhänder kan komma att behövas om inte annat så för att minska transaktionskostnaden.

Hur kan överlåtelser och driftförändringar underlättas. Vill man och kan man modifiera systemet. Hur behåller vi natur och kulturvärden med väldigt få bönder. Hur engageras jordägare och landsbygdsbor för landskapets bibehållande.

Jämför med skogsbruket där en skogsägare kan välja olika typer av lösningar, allt från att sköta alla arbetsuppgifter själv som en självverksam skogsbonde, eller att vara aktiv inom vissa delar av verksamheten, fram till att leja ut som totalentreprenad där skogsägarens engagemang är att engagera ett förvaltningsföretag och sedan få ett redovisat resultat i sin hand och på sitt bankkonto.

Flera menade också att de intressantaste områdena att undersöka är marker med mindre produktivitet samt kanske också de som befinner sig utanför den urbana skuggan.

Några återkom till intresset av att veta vad händer idag? Hur ser det ut och vad är det som pågår idag. Vad skapas på landsbygden just nu? Ser vi ett nytt trendbrott? Hur fungerar jordbruket som naturresursförvaltning. Men också frågor som var kommer folk ifrån och varför kommer de till landsbygden och jordbruksfastigheter. Varför äger man mark och varför vill man äga mark. Också arrendeformerna och avtalen och hur de ser ut i olika trakter, regionala skillnader, men också hur de skiljer sig åt beroende på arrendens och brukandets inriktning, mjölk respektive växtodling. Flera framhöll vikten av kvantitativa studier inom området.

3. Diskussion

De två tendenserna, flexiblare markanvändning och jordägandet allt mer frikopplat ifrån jordbruksdrift innebär att det svenska landskapet blir allt mer styrt av två skilda intressenter eller intressen, ägare och brukare. Dessa kan naturligtvis ha sammanfallande intressen men samtidigt kan de också vara motstående. Befintlig arrendelagstiftning visar redan i sig på punkter som lagstiftaren har ansett sig behöva reglera och därmed att det kan finnas motstående intressen. Utvecklingen sker delvis utanför den egentliga eller traditionella jordbrukspolitiken. Exempel på andra faktorer som påverka är kapitalskatter, börsutveckling, livskvalitet, pendling och lokal / regional arbetsmarknad, livsstilsmönster m.m.

Den här förändringen kan föra med sig att, främst i mellanbygder och skogsbygder, de möjliga storleksfördelarna med att bruka större sammanhängande arealer blir svårare och svårare att uppnå. I dessa bygder är det redan svårt att uppnå storleksfördelar på grund av andelen jordbruksmark är begränsad och uppsplittrad. Med andra ägarintressen såsom hobbyjordbruk som tar mark i anspråk blir det ännu svårare att uppnå god arrondering och storleksfördelar. Främst drabbar det betesdrift, kött- och mjölkproduktion eftersom storleksnackdelarna är svåra att överbrygga med transporter. Betesdrift i någon form är

troligtvis den driftsform som annars passar mellan- och skogsbygderna bäst, har minst produktionsmässiga nackdelar.

Den svaga storleksrationaliseringen inom främst nötköttproduktionen som påvisas kan också bero på att det är en produktion som passar för fritidsbönder då den relativt sett kräver en liten arbetsinsats. Man kan beskriva det som så; vi har gått från få ägare men många arrendatorer med relativt sett få ägarförändringar före 1870-talet. Sedan kom det en period på slutet av 1800- och början av 1900-talet med mycket gårds och markförsäljningar när penninghushållning introducerades i jordbruket. Mot slutet av 1900-talet är tendensen att antalet fastighetsförsäljningar utanför familj och släkt minskar medan storleksrationaliseringen inom jordbruket för med sig att vi får relativt sett få arrendatorer men många markägare.

Dessa tendenser påverkar jordbrukandet, landsbygden men kanske också samhället i stort. Om utvecklingen är önskvärd eller inte beror på vilket intressentsynsätt man har. Men kanske också på vilken sikt, tidsaspekt man ser tillvaron på.

4 Referenser

AREI / Land 1988 Census of Agriculture. The Agricultural Economics and Land Ownership Survey (AELOS), Chapter 1.2. US

Bennet, L., 2002 Shaping U.S. Agricultural Policy. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift, Årg.141, Nr 5, År 2002

Blomberg, Y. 2004 Pers. Kommunikation. Ellebäckstorp. Hushållningssällskapet Skaraborg

Bucht, E., 2003, Agrodesign – att ifrågasätta det förgivettagna. De glesa strukturerna i den globala ekonomin – kunskapsläge och forskningsbehov. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademin. Årg 142, Nr 8, sid 95-96

Dijk, T van. 2003 Dealing with Central European land fragmentation. A critical assessment on the use of Western European instruments. Eburon Delft

Eggertssen, T., 1990 Economic behaviour and institutions. Cambridge surveys of economic literature. Cambridge Univ. press

Eriksson, M 1989 Ägarstrukturens förändring inom privatskogsbruket i ett historiskt perspektiv. SLU, SIMS, Rapport nr 5

Europeiska kommissionen 2004 Extended Impact Assessment Rural Development Policy Post 2006 Parts 1-3, European Commission, Agriculture Directorate-General, Direktorat F. Horizontal aspects of rural development; SAPARD, F.3. Consistency of rural development

Europeiska kommissionen 2002 European Agriculture Entering The 21st Century, European Commission, Directorate-General for Agriculture

Flygare, I. A., 1999 Generation och kontinuitet. Familj jordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet. Swedish University of Agricultural Science. Agraria 153

Gibbard R, et al 1999 The popular Culture of agricultural Law reform. Journal of Rural studies, vol 15, no 3.

Gilbert, J., Gwen, S., Felin, M.S. 2001 Working Paper No. 44 May 2001, North Americas Series, The Decline (and Revival?) of Black Farmers and Rural Landowners: A Review of the Research Literature. Land Tenure Center. An Institute for Research and Education on Social Structure, Rural Institutions, Resource Use, and Development, University of Wisconsin, Madison

Gunnarsdotter. Y., 2005 Från arbetsgemenskap till fritidsgemenskap. Den svenska landsbygdens omvandling ur Locknevis perspektiv. Swedish University of Agricultural Science. Acta 2005:3

Johnsen, S., 2004. The redefinition of family farming: agricultural restructuring and farm adjustment in Waihemo, New Zealand. Journal of Rural studies 20, 419-432.

Jordbrukstatistisk årsbok 1970, 1981, 1990, 2004

Karlsson, I., 2004, Platschef Swedish Meats, Skara, personlig kommunikation.

- Kimhi, A., Bollman, R., 1999, Family farm dynamics in Canada and Israel: the case of farm exits, *Agricultural Economics* 21, 1999, 69-70
- Kumm, K-I., 1983, Några metoder för miljövårdsbeslut. Institutionen för ekonomi och statistik, Rapport 157. Sveriges Lantbruksuniversitet. ISBN 91-576-1034-7.
- Kumm, K-I., 2004, Does re-creation of extensive pasture-forest mosaics provide an economically sustainable way of nature conservation in Sweden's forest dominated regions? . *Journal of Nature Conservation* 12, 2004, 213-218.
- Kumm, K-I., 2005, forskningsledare, avd.f. företagsekonomi, Inst.f.Ekonomi, SLU
- Myrdal, J. 2001. Den nya produktionen – det nya uppdraget, jordbrukets framtid i ett historiskt perspektiv. Ds 2001:68 Jordbruksdepartementet. (The new production – the new mandate, the future of agriculture in a historical perspective)
- Ravenscroft, N., Gibbard, R., R., Markwell, S. 1998 A, February Private Sector Tenancy Arrangements, Volume I, Literature Review. Draft Report to the Food and Agriculture Organisation of the United Nations. School of Management Studies for the Service Sector, University of Surrey, Guildford GU2 5XH, England
- Ravenscroft, N., Gibbard, R., R., Markwell, S. 1998 B, April, Private Sector Tenancy Arrangements, Volume III, Position Paper. Draft Report to the Food and Agriculture Organisation of the United Nations. School of Management Studies for the Service Sector, University of Surrey, Guildford GU2 5XH, England
- Ravenscroft, N., Gibbard, R., R., Markwell, S. April 1999 Working Paper, Private Sector Agricultural Tenancy Arrangements in Europe: Themes and Dimensions – A Critical Review of Current Literature, Land Tenure Center. An Institute for Research and Education on Social Structure, Rural Institutions, Resource Use, and Development, University of Wisconsin, Madison
- Reiter, O., 2003, Planering för landsbygden..? –om behövet av styrmedel för utveckling av landsbygden. De glesa strukturerna i den globala ekonomin – kunskapsläge och forskningsbehov. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademin. Årg 142, Nr 8, sid 91-94
- Svedberg, J., 2005. Inst.f.husdjurens miljö och hälsa. Enheten f. djurskydd, SLU.
- USDA 2004 Agricultural Resources and Environmental Indicators, Chapter 1.3. Land Ownership and Farm Structure
- Wiberg, L. Fredag 16 juli 2004 ATL Marknaden, Marknadskronika. Oslagbart: betesmark/mjölkproduktion
- Intervjuade***
- Cecilia Waldenström, forskarassistent, Inst.f.landsbygdsutveckling och agroekologi, SLU
- Hans Andersson, Professor, avd.f. företagsekonomi, Inst.f Ekonomi, SLU
- Inger Pehrson, konsult, Palustre, Holms gård, 305 92 Holm
- Irene Flygare, forskarassistent, avd.f. Agrarhistoria, Inst.f.Ekonomi,SLU
- Karl-Ivar Kumm, forskningsledare, avd.f. företagsekonomi, Inst.f.Ekonomi, SLU
- Lars Jonasson, AgrD. Konsult, Lantbruksekonomien, Haraldsmåla, 370 17 Eringsboda
- Lars Göran Svensson, arrendeombudsman, LRF
- Marianne Eriksson, konsult, Box 10, 763 21 Hallstavik
- Maria Stenseke, Docent, kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet
- Niclas Fällström, Bygdeutvecklare, Falköping Nu, Falköpings kommun
- Nils-Erik Jansson, Naturvårdsverket
- Nils Lagerroth, Hushållningssällskapen
- Per Persson, Jordbruksverket Jönköping
- Per Vik, Naturvårdsverket
- Peder Wachtmeister, Ordf. Jordägarförbundet.
- Tom Teljer, Utveckling och Politik, LRF